
Korejská republika a možnosti její spolupráce se zeměmi pacifické oblasti

Zdeněk Zbořil

I.

Obecná politologie nevěnuje příliš často velkou pozornost politickému myšlení a vývoji politických institucí států asijského kontinentu. Obvykle hovoří o Číně a o Indii, o Konfuciovi a o Menciovi, o Ašókově a o Kautiljovi a samozřejmě se pravidelně zabývá tradovanými texty a osobnostmi islámského Předního a Blízkého východu, a to nejčastěji v jakýchsi filozofických interpretacích.¹

Srovnávání vývoje evropské a asijské společnosti potom opakuje pojmy Maxe Webera a sociologickou terminologii 20. století. Proto se zdá, že jen tradiční „orientalisté“ přispívají k lepšímu poznávání politických ideálů starých i novějších asijských společností. Politologická komparatistika pracuje s daty novějšími, často až z let po druhé světové válce či z dob ještě mladších. A komparativní, do budoucnosti zahledená esejistika také není jen hříchem nešťastného Samuela P. Huntingtona.²

Důvodů je podle mého názoru hned několik:

1) Různé politologické subdisciplíny jsou stále ještě – ačkoli se to snaží někdy až demonstrativně popírat – v zajetí determinismu zděděném po evropském myšlení nejméně 19. století.

2) Eurocentrické pojetí politických věd, verbálně zavrhané více než půl století, je stále ještě nejaktuálnějším metodologickým postupem a současné diskuze o globalismu a regionalismu jsou někdy více, někdy méně vědomou snahou vrátit se k již známému a poznanému způsobu shromažďování údajů. Ale i tato metodologie se považovala za překonanou již koncem třicátých let.³

3) Dědictví řecké filozofie, římského práva a židovského monismu (jak pravidelně připomínal Václav Černý) a jejich mnohonásobně se opakující interpretace a adaptace jsou natolik pevně zakotveny v uvažování lidí „atlantické kultury“, že tradiční pojmenování věcí obvykle předchází objevování nových kulturních nebo sociálních skutečností.

4) Znalosti o zemích asijského kontinentu mají v Evropě a v Severní Americe (ačkoli nejde o identický stav) svá charakteristická omezení. Je to dáno tradicí z metropole nahlížených dějin kultury a vývoje společností, s četnými subdisciplínami, velmi často zjednodušovanými právě jen na studia dějin, na zkoumání společností, nověji též sociálních předstev (také to je výrazným projevem eurocentrismu) a na studia politických a sociálních systémů. Hlavním problémem pak je jen popsat, definovat a interpretovat určitý politický fenomén pomocí tradičních pojmů evropského myšlení.

5) Nejpodstatnějším problémem je podle mého názoru jazykový předěl. Nejde totiž jen o porozumění, o zvládnutí jazyka jako komunikačního prostředku a jako systému, ale i o jeho interpretační a dezinterpretační možnosti, jejichž limity známe z překladů poezie nebo krásné prózy. Metafora o překladech a ženách, které jsou buď věrné, ale ne krásné, nebo krásné, ale nevěrné, platí i o možnostech jak vyložit politické myšlení různých asijských politiků, myslitelů a někdy jen inspirátorů pravidel politického chování a jednání. Proto jsou tak často při výkladu asijské politické skutečnosti úspěšnější jazykovědci, nikoli však politologové.⁴

Problém vztahu jazyka a politiky je známý nejen z teorie, ale i z každodenní politické praxe. Vzpomeňme jen na rozdílné interpretace „protokolů“ čínskou a sovětskou delegací při neúspěšných jednáních o hraničních sporech, na „amerikanizaci“ politického slovníku multilaterálních jednání, který je odlišný při bilaterálních jednáních a při interpretacích určených aktérům politických procesů uvnitř určitého systému se opět mění. Je také třeba číst politologické texty v Evropě nebo ve Spojených státech vystudovaných autorů asijského původu jako jejich prezentaci v odlišném kulturním prostředí a jako terminologickou intenci, velmi vzdálenou povaze jazyka studovaného regionu. Ale opět nejde o fenomén jednoznačně nový; známe jej již z politické úlohy indické angličtiny, koloniální francouzštiny, španělštiny i „jazyků národní jednoty“ (indonéštiny, tagalštiny aj.).

V této souvislosti bychom neměli rovněž přehlížet ani pokusy snažící se vyložit čínskou nebo indickou filozofii. Zde jsou totiž zaznamenávány pokusy evidovat politické koncepty a instituce starších i novějších asijských států.

Konečně – a podle mého názoru nikoli na posledním místě – je pro současné badatele charakteristická i tendence, programově rezignující na snahu pochopit politickou tradici, kulturu, sociální nebo kulturní modely a nahrazující ji úsilím o sociologické výzkumy s opakovanými statistikami a kvantifikacemi, které jsou však jen použitím aktuálních pojmosloví k pojmenování zdánlivě nesrozumitelných a nesrovnatelných prvků globálního systému. Zejména severoamerická politologická škola, vycházející z axiomu amerických národních zájmů, nově aplikovala pojmy globalismus a regionalismus na běžný výzkum a úspěšně je prezentuje jako východisko proklamativně nové a – možno říci – módní metodologie.

Zda-li jde jen o dočasnou tendenci, anebo o nezvratitelné směřování i k pojmové „globalizaci“, je dnes obtížné předpovídat. Zdálo se, že např. objevení a použití první atomové bomby (právě na asijském kontinentu) vytvořilo nový politický fenomén, jedinečný globální problém. Avšak již období studené války a jej doprovázející rozdělení světa na první, druhý a třetí (také jedna z oněch anomálií zrozených z nepochopení politických idejí a institucí neevropských zemí, byť propagovaná právě předními „asijskými“ europeizovanými politiky), pouhý funkční výklad politiky, který vznikl jako vedlejší produkt vojenskostrategických koncepcí, ukázaly, že konsenzus i konflikty vznikají a budou vznikat i uvnitř, jako by definovaných světů, že existují a budou existovat i jiné hranice, než dokáží vytvořit geografové a vojenští či geopolitičtí stratégové. Dodnes tuto terminologii (včetně argumentace) stále ještě akceptují zejména politici a snad jen ohledy na více nebo méně proklamované demokratické a občanské ideály konce 20. století je nutí „přemlouvat“ ji do pojmů národních, státních nebo životních zájmů.⁵

Paradoxně právě na konci 20. století se ukázalo, že problém vztahu bohatého Severu a chudého Jihu, často jen prostě geografického severu a jihu, je jen problémem nedostatečného poznání potenciality vztahu Jih–Jih a Sever–Sever. Zejména se dnes ví, že změny ekonomických systémů a ekonomického myšlení, protikladné vývojové trendy politických procesů, odlišná kulturní a civilizační úroveň mohou být zejména v některých asijských zemích příčinou objevování specifických, svébytných politických fenoménů, které po letech zkoumání pomocí již zmíněných metod jsou nejen nepochopitelné, ale i nepopsatelné.

Přesto se však domnívám, že je možné hledat a nacházet jisté souvislosti ve vývoji geografických oblastí, kulturních entit a někdy i jen ekonomických seskupení či charakteristických sociálních struktur, dotčených industriálním a urbanistickým impaktem.

To je také jedním z důvodů, proč se pokoušíme hledat společné znaky, srovnávat politické systémy a politické procesy probíhající v některých vybraných asijských státech, a to i přes jazykové a interpretační obtíže. Domnívám se však, že je nutné je nejen registrovat, shromažďovat o nich dostupné údaje a analyzovat je, ale pokusit se objevit i iniciativu k jejich adekvátním reflexím. Tato analýza vyžaduje vrátit se do minulosti a snažit se poznat nejen kontinuitu, ale zejména diskontinuitu, determinovanost, ale i neurčitost, které se ne vždy pohybovaly po časové ose. Nemohu rezignovat na osvojený pojmový aparát, jenž je dědictvím eurocentri-

stický orientovaného vzdělání, avšak zároveň se chci vyvarovat objevování prvotní příčiny, prvního hybatele, hledání historického determinismu, který – jak se zdá – je právě ve vývoji politických institucí velkých asijských států permanentně přítomný.

Jako příklad jsem si vybral oblast Pacifiku, jeden z ekonomicky nejvýznamnějších a politicky nejdynamičtějších regionů. Charakteristickým rámcem této studie je pak myšlenka asijsko-pacifické ekonomické spolupráce (Asia-Pacific Economic Cooperation – APEC), která má dnes již své institucionální vyjádření.

APEC, původně nejasná vize o ekonomické spolupráci dvanácti, později patnácti a po listopadu 1994 osmnácti zemí, nejen získává charakteristické rysy a vytváří první pravidla hospodářských vztahů uvnitř tohoto sdružení, ale stala se již i významnou politickou institucí s řadou kontroverzních aktivit.⁶ Odhlédneme-li od vnitřních bohatě strukturovaných ekonomických vztahů, pak nás zaujme především idea zahraničněpolitické spolupráce a první instituce, které jsou jejím vyjádřením. Na konkrétním příkladu postavení Korejské republiky v APEC chci dokumentovat povahu prostředí, v němž se celý tento projekt uskutečňuje.

II.

Cyničtí historici a novináři nepovažují APEC za nic zcela nového. Často je připomínána Velká východoasijská sféra společné prosperity (GEACPS), která byla relativně kultivovaným ospravedlněním japonského vojenského výboje v Asii.⁷ Ať již byly záměry Japonců jakékoli, je pravdou, že ideologie odboje proti evropské kolonizaci nacházela inspiraci v jejich propagandě, která již od vítězství v rusko-japonské válce na počátku dvacátého století přesvědčovala o schopnostech asijských národů vítězit nad Evropany.

Také angažovanost Spojených států v konfliktech na Korejském poloostrově a v jihovýchodní Asii inspirovala vznik myšlenky, že ochrana amerických národních zájmů má svou hranici nejen na tichomořských ostrovech, ale i na pacifickém pobřeží asijského kontinentu. Později, tj. po odchodu USA z Vietnamu, se objevil názor, že se americká ekonomika musí soustředit právě na oblast Pacifiku jako na nejen ekonomicky, ale i politicky významnou oblast budoucího století či tisíciletí.⁸ Prohlášení Warrena Christophera ze srpna 1993 a srovnatelné výzkumy veřejného mínění z USA přibližně ze stejné doby ukazují, že se priority americké politiky přesunuly nebo alespoň přesouvají do uvedené oblasti a politicko-ekonomické aktivity Spojených států jsou stejně intenzivní, jako před lety byly jejich vojensko-politické aktivity.⁹

Listopadové rozšíření APEC na osmnáct členů, tj. dnes včetně Japonska, Číny, USA a Indonésie (abych připomněl alespoň země s největší populací), upozornilo na nutnost, že se do této části světa budou muset konečně vypravit i „středoevropští tygři“, aby mohli tento vývoj alespoň registrovat, když je už participace – jak se zdá – opomenuta a neuskutečnitelná.¹⁰

Nicméně ani v pacifické oblasti není dosud zcela jasné, o co se vlastně jedná. Na nedávně schůzce zainteresovaných zemí, které se ve Washingtonu zúčastnili i reprezentanti USA a Japonska, bylo dohodnuto, že se musí skončit s dlouhotrvajícími diskuzemi o sféře společného obchodu a že se tento ideál musí stát skutečností nejpozději do roku 2000. V oficiální zprávě je připomenuto, že tento gigantický projekt předpokládá soupeření s NAFTA a s Evropskou unií. Přítomní se také dohodli na tom, že se veškeré obchodní bariéry začnou odstraňovat od roku 2000 a zcela zmizí do roku 2020.

„*Spatřujeme povážlivě symbolický význam ve vyhlášení cesty k volnému obchodu v tichomořské Asii k prvnímu dni nového tisíciletí a chceme předpovědět, že to bude tichomořské století...*“ Tak je to doslova uvedeno v devadesáti stránkové zprávě, kterou přednesl indonéský prezident Suharto.¹¹

Jednou z hlavních překážek uskutečnění tohoto plánu je vztah dvou ekonomických gigantů – Japonska a Spojených států. Neméně určující je i poměr těchto zemí k Číně nebo spíše Číny k nim a v tomto případě již nemusí jít jen o výlučně ekonomické vztahy.

Otázkou je i spolupráce se Sdružením států jihovýchodní Asie (ASEAN), které dosud poskytuje určitou ochranu pro ekonomiky „malých draků“.¹²

Individuálně budou muset svůj vztah vyřešit i „asijské tygři“, kteří již podobně jako Japonsko zahájili velkou kampaň „internacionalizace“ své ekonomické a sociální politiky, ačkoli její výsledky lze zatím shrnout jen do jednoho z novinových podtitulků: „*Internationalizace – mnoho slov a žádné výsledky.*“¹³

Přesto lze předpokládat, že v nejbližší době budou hrát významnou roli nejen ekonomické zájmy. Celá pacifická oblast je totiž v pohybu. Je sice zatím zaznamenáván jen jako pohyb ekonomický, ale spekulativně se z něho odvozují i možné politické důsledky. Je zde však také velká koncentrace jaderných zbraní, zařízení k jejich výrobě a několik zájemců o jejich držení. Informace o tom, že Japonsko má již od roku 1969 zájem o výrobu jaderných zbraní, je jen charakteristickou indiskrétností.¹⁴

Povahu předpokládaných politických procesů určují následující činitelé:

1) *vnitřní:*

- ekonomické a obchodní vztahy mezi USA a Japonskem,
- ekonomické, politické a vojenskostrategické problémy spojené se vstupem Číny do APEC,
- zájem jednotlivých členů APEC participovat na jaderných výrobních programech (vojenských nebo civilních),
- protekcionismus typický pro malé ekonomiky „draků“ a „tygrů“, přesněji řečeno nově industrializovaných zemí (NICs – Newly Industrialized Countries),¹⁵
- urbanizace prostředí rozhodujících politických procesů, dnes ještě studovaná jako modernizace tradičních společností či politických, ekonomických a lokálních elit, anebo viděna jako „westernizace“ asijských společností, ale jejíž hodnoty už dávno vypovídají o specifických strukturách celé oblasti (viz následující tabulky),
- lokální mezistátní nebo sociální konflikty, které mohou mít povahu mezinárodního terorismu, vzpour, revolt, popřípadě sociálních revolucí,
- politická socializace a resocializace, přesněji řečeno důsledky charakteristické politické kultury nebo tradice, včetně možných náboženských a ideologických konfliktů;

2) *vnější:*

- vztah (rivalita, konfrontace) k NAFTA a k Evropské unii na úrovni ekonomické, ale pravděpodobně i politické,¹⁶
- v současnosti opomíjená role Ruska či jiné vojensko-politické organizace, disponující ruskou tichomořskou flotilou, včetně jaderných zbraní,
- politické a vojenské vztahy mezi Ruskem a Čínou,
- politická resocializace potenciálních členů APEC (Vietnamu, Kambodžy, KLR),
- vojenská, politická a ekonomická aktivita autoritativních režimů v momentech nestability,
- ekonomický a politický zájem Indie.¹⁷

Město	Obyvatelstvo (v mil.)	Počet lidí na 1 místnost	Počet ujetých mil/hod. v dopravní špičce	Vraždy na 100 tis.
Tokio-Jokohama	28,7	0,9	28,0	1,4
Soul	15,8	2,-	13,8	1,2
Los Angeles	11,5	0,5	19,-	12,4
Jakarta	9,9	3,4	16,3	5,3
Manila	9,2	3,-	7,2	30,5
Šanghaj	9,2	2,-	15,3	2,5
Bangkok	7,-	3,2	13,-	7,6
Tchaj-pej	6,1	1,1	11,5	8,7
Hongkong	5,2	1,6	12,2	1,5
Sydney	3,6	0,5	10,7	1,7
Singapur	3,1	1,2	37,3	2,-

Životní prostředí

Město	Kvalita ovzduší*	Úroveň hluku**
Tokio-Jokohama	6	4
Soul	3	7
Los Angeles	4	6
Jakarta	1	6
Manila	6	4
Šanghaj	7	5
Bangkok	3	7
Tchaj-pej	10	3
Hongkong	8	5
Sydney	10	3
Singapur	8	2

* 1 = nejhorší, 10 = dobrá

** 1 = nejvyšší, 10 = ticho

Životní úroveň

Město	Náklady (index)	Inflace (v %)	Výdaje na potraviny (v %)	Dětská úmrtnost (na 1 000 narozených)	Počet dětí ve středních školách (v %)
Tokio-Jokohama	179,8	0,9	18	5	97
Soul	104,8	4,8	34	12	90
Los Angeles	109,8	3,2	12	9	90
Jakarta	85,-	9,6	45	45	77
Manila	93,4	7,4	38	36	67
Šanghaj	92,3	11,-	55	14	94
Bangkok	97,5	3,6	36	27	71
Tchaj-pej	118,4	3,1	28	5	81
Hongkong	122,9	8,5	38	7	86
Sydney	92,7	1,2	15	10	77
Singapur	100,2	2,4	38	7	82

Poznámka: Údaje jsou převzaty z Population Crisis Committee, Washington, D.C., 1990, publ. zpráva, výzkum prováděn v roce 1988.

III.

Zdá se, že síla zúčastněných ekonomik je zárukou stability celé pacifické oblasti. Přijmeme-li však hypoteticky možnost ekonomického poklesu nebo krize, začnou se aktéři politických procesů chovat chaoticky a nepředvídatelně. Jako modelový příklad mohou uvést nejaktuálnější situaci Korejské republiky. Její vnitropolitické problémy – pokus o transformaci politického systému, otevírání se světové ekonomice –, které se v protikladu k nepředpokládané stabilitě severokorejského režimu mohou jevit jako politická krize, se mohou stát počátkem neodhadnutelných aktivit v celé oblasti APEC. Jihokorejská politická skutečnost je ovšem z určitého pohledu mnohem komplikovanější, než jak se nám zdá při pročitání a zaznamenávání národohospodářských statistik, ale zároveň je z jiného pohledu mnohem jednodušší, než jak ji prezentují „zuřiví reportéři“ nejen při oznamování studentských demonstrací, rebelií, stávek, sociálních konfliktů jakéhokoli druhu, ale také při komentování zahraničněpolitických koncepcí nebo zahraničněpolitických aktivit Korejské republiky.

V každém případě je však tento stát příkladem toho, čím se budou muset země sdružené v APEC v budoucnosti také zabývat.

Zopakujme si některé základní, snad až příliš známé skutečnosti. Korejská republika leží na menší části rozděleného Korejského poloostrova, ale má asi dvojnásobek populace severokorejského státu. Nejen od let druhé světové války a nejen od dob studené války, která právě zde měla i svá „horká léta“ (1950–1953), je Korejský poloostrov předmětem zájmu velmocí, nejprve Číny a Japonska, později Sovětského svazu a Spojených států. Uvedené velmoci si často zvolily Koreu za předmět svých konfrontací, a to bez ohledu na aktuální politickou situaci na tomto poloostrově. Geografická poloha je také jedním z dominantních faktorů korejské politiky; tato země nikdy nevedla výbojné války, bránila se a odolávala jen cizím agresím a rozvracely ji jen vnitřní konflikty a konfrontace.

Korejci jsou velmi hrdí na svébytnost své kultury (včetně politické kultury). Je však pravda, že dlouhodobý, spontánně přijímaný vliv čínské kultury a nepřehlédnutelné důsledky odmítnuté japonské expanze vytvořily korejskou politickou tradici, která postrádá zkušenosti evropské nebo americké demokracie a která měla odlišný vývoj v době označované v Evropě jako průmyslová revoluce. Konfucianismus, buddhismus a konečně i křesťanství (katolické i luteránské) zde utvářely odlišným způsobem nejen politické ideologie, ale i politické a sociální instituce.

Politická socializace má odlišné vstupní hodnoty, které lze stručně vyjádřit alespoň na následujících příkladech.¹⁸

Evropa, USA	Korea
individualismus	kolektivismus
egalitarianismus	hierarchizace
konfrontace	nepřímé jednání
pragmatismus	formalismus
racionalismus	emotivnost

Zdánlivě nepřetržitý dynastický vývoj – od mytologického Tanguna, zakladatele „Země jitřní svěžesti“ (Čoson), přes tři historická království Kogurjo (37 př. n. l. – 668 n. l.), Päkče (18 př. n. l. – 660 n. l.) a Šilla (57 př. n. l. – 935 n. l.), na konci jejichž vývoje je první úspěšný sjednocovací pokus dynastie Šilla, přijímající buddhismus jako státní ideologii, ambiciózní, ale i kulturně úspěšný stát Korjo (935–1392) až po konfuciánskou dynastii Čoson (1392–1910), jejíž existence zaniká japonskou anexí – má několik diskontinuitních epizod. Ty vždy významně souvisely se situací v Číně nebo v Japonsku. Tyto skutečnosti ovlivňují povahu státních institucí. Kromě toho zdejší politické myšlení pracuje s jinými kategoriemi než evropská politická filozofie, transformující nejméně třikrát svá původní platónská a aristoteléska východiska.

Během historického vývoje vznikla v Koreji politická kultura, kterou je třeba zkoumat z hlediska politických a sociálních institucí, legitimacy politické elity a typů politického chování a jednání, jak se vytvářely interakcí elity a komunity (obvykle charakteristické vesnické pospolitosti). Tradiční společnost byla rozdělena (a tomuto dělení odpovídaly i tradiční politické instituce) do těchto hlavních skupin:

– *vladař*, obecně nejuznávanější reprezentant dynastie, obvykle zaujímající své postavení podle seniorátního principu;

– *nobilita* (jangban), odvozující svou legitimitu z byrokratického principu moci, malá sociální skupina, která přijímala politická rozhodnutí, ale musela je prosazovat proti vůli (nebo v souladu s vůlí) společnosti;

– *rolníci, zemědělci* (nong-min), tvořící pospolitosti, vycházející z principu tradičně organizované rodiny (ka), kterou mnozí současní sociologové považují za konstantu korejského sociálního vývoje a průmyslový impakt pak chápou jako „pseudowesternizaci“;¹⁹

– *řemeslníci* (ki-gong), žijící ve městech i na vesnicích a tvořící nejmobilnější část tradiční korejské společnosti;

– *obchodníci* (čang-sa), původně párové, pohybující se za limity uzavřené společnosti, ale jako sociální skupina se nejrychleji měnící a přijímající různé vnější ideologické i technicko-technologické podněty.

Tradiční korejský sociálněpolitický pořádek vytvářela rodina a obdobným způsobem je interpretován i moderní národ. Současní korejští autoři dokonce zpochybňují v evropské literatuře populární „byrokratickou tradici“, aniž by ovšem pomjeli existenci státní byrokracie v minulosti. Tato sociální skupina, posílená za japonské okupace svou participací na výkonné moci, je někdy ztotožňována se současnou státní byrokracií, která se chová stejně autoritativně. Není však tím činitelem, který vytváří tradici, ale jen částečně ji ovlivňuje. Za skutečné korejské politické dědictví je považována spíše nedůvěra a odcizení v politice, ale také tradice protestů, vzpour a lidových povstání.

Jako nejvhodnější ideologie k udržení zmíněného sociálního a politického pořádku se během posledních pěti století ukázal konfucianismus, a to zejména proto, že obsahuje návod chování člověka k člověku, člověka ke společnosti a právní „reciprocitu“, stejně jako princip „majetkové vzájemnosti“ (tj. podílnictví, kolektivní vlastnictví). Jangban (nobilita) se při vytváření norem chování, jednání, tvorby politických rozhodnutí a při ospravedlňování společenské nerovnosti opírala o konfucianismus a přijala jako hlavní politický princip hledání rovnováhy a loajalitu.

Avšak i jangban opírala svou politickou moc a materiální bohatství o příbuzenské vztahy a o věrnost rodinné tradici. Stejně tak vztah otec–syn (nikoli muž–žena) je dodnes základním stavebním kamenem sociální struktury. Industrializace a urbanizace sice přinášejí egalitářské, individualistické tendence, ale přesto je stále vztah rodiče–děti (podřízenosti a nadřazenosti) nejen sociálním, ale i politickým principem.

Současná modernizovaná korejská společnost si uchovává principy tradiční sociální a politické organizace, které lze stručně charakterizovat následujícím způsobem:

– *Hierarchické autoritářství*. Autorita a postavení jsou nejvyššími hodnotami, koncentrace moci je tolerována, nadřazenost a podřízenost jsou nezpochybnitelné. Tuto tendenci, posílenou v době japonské okupace, někdy nacházíme i v pravidelném zasahování vojáků do politiky, které je považováno za legitimní.

– *Kolektivismus*. Podle neokonfuciánských etických principů je bezpodmínečná oddanost hlavní hodnotou, která ovlivňuje všechny lidské vztahy. Projevuje se především jako rodinný kolektivismus a jako úsilí prosazovat rodinné zájmy. Každá individuální identita nebo aktivita je posuzována výhradně v souvislosti s kolektivismem. Tento zdánlivě archaický princip se stal velmi moderním právě při industrializaci v posledních třech desetiletích a umožnil přijmout japonský sociálně-ekonomický pořádek, včetně principu zaibatsu/keirit-su, v korejském provedení dže-bol (podle různých překladů jde o „finanční rodinu“, plutokracii s významem nepřilíš vzdáleným současnému pojetí východoevropské mafie).

– *Konexionismus*. Vychází z rodinného kolektivismu. Vzniká okolo nejrůznějších politických nebo ekonomických zájmů. V současnosti se projevuje nejen prosazováním různých regionálních, lokálních zájmů, ale také spojenectvím lidí pocházejících z určitého regionu, kteří vystudovali stejnou školu, pracují ve stejné „rodině“ (dže-bol), ve stejné kanceláři, ve stejném podniku.

– *Personalismus*. Tzn. silné emotivní zaujetí, dokonce i zaujetí proti lidem, kteří přicházejí „zvenčí“. Ale také jde o důraz na individuální aktivitu a efektivitu ve prospěch vyššího sociálního celku. Často se projevuje i jako nepotismus.

– *Morální obřadnost*. Opět vychází z konfuciánské tradice, kterou bychom mohli vyložit jako morální podporu všech výše uvedených principů. Umožňuje udržovat a rozvíjet autoritářské struktury, zajišťuje jejich legitimitu, udržuje hierarchizovaný sociální pořádek a v současné době ochraňuje někdy i korupci a různé typy zneužívání politické a ekonomické moci.

– *Dichotomický typ myšlení* (avšak nejen manicheismus). Již principy jin a jang tvořící kosmos jsou projevem tohoto typu myšlení, ale i vztah já a my, pevně fixovaný v korejštině, zasahuje do širších sociálních souvislostí.

– *Vztah ideálu a reality.* V Koreji je tradičně každý společenský problém nahlížen jako disparita ideálního a reálného. Proto se stává, že prohlášení současných politiků nemusejí být vyjádřením jejich skutečných přání, dokonce nemusejí ani vyjadřovat motivy těchto přání a také nemusejí vůbec odpovídat jejich aktuálnímu chování.

Zásadní projevy, které má vliv konfucianismu v korejském kulturním a sociálním prostředí, lze pro stručnost shrnout následovně:

- vztah a úcta k autoritě jakéhokoli typu;
- kázeň a sebekázeň;
- nedbání materiálního bohatství;
- důraz na učení a učení se;
- člověk je středem lidského konání a usilování;
- morální orientace;
- ritualismus a obřadnictví.

Korejskou interpretaci konfucianismu (či spíše novokonfucianismu) je zajímavé zkoumat i v souvislosti s vlivem buddhismu a křesťanského náboženství, které byly podobně adaptovány tradičním kulturním prostředím. Zdá se, že religiózní potřeby Korejců po staletí uspokojoval především *šamanismus*. Ten se dodnes projevuje jako chuť žít (až žádostivost žít) a přináší s sebou nejen určitý pragmatismus, konzervatismus, závislost nebo spíše touhu být na něčem závislý (včetně nadpřirozených sil), ale i hedonismus nebo spíše jakousi „radostnost“, projevující se pro Evropana až únavným zájmem o jakoukoli hudbu a tanec. Přirozeně se mísil a stále mísí i s buddhismem, s konfucianismem a s křesťanstvím a dokonce i se specifickou odrůdou nejmodernějších ideologií – s ekonomismem. To se projevuje vyprazdňováním pojmů teorie hospodaření a používání sémanticky prázdných slov k ospravedlňování politického chování a jednání. Někteří současní korejští autoři se domnívají, že se šamanismus i v současnosti projevuje touhou po prosperitě a po určitém materiálním bohatství, nezájmem o transcendentální zadostiučinění, které nabízí křesťanství, a chápáním křesťanského Boha jako bytosti, která stvořila svět, vládne tomu, co stvořila a je za to také patřičně odpovědná. Je to jakási absolutní entita, pro jejíž označení se častěji než slovo Bůh používá slovo Nebe, Nebesa. „*Není nic po světě, ani jiná strana jednoho života. My, Korejci, jsme soustředěni jen na pohyb tohoto světa!*“²⁰

Porážka Japonska v druhé světové válce neznamenala jen dlouho očekávaný pád okupačního režimu, ale přinesla s sebou i nové rozdělení Koreje, tradičně považované za politický neúspěch. Kromě toho umožnila i setkání s dvěma dosud nepoznanými ideologiemi: se sovětským a později čínským komunismem a s americkou demokracií, která v korejské interpretaci, a to zejména v letech po skončení ničivé války a v nové korejské prosperující, ekonomicky vyspělé společnosti, získává výrazné rysy Čapkovy Mraveníky.

Vojenská „mobilizace“ severokorejské ekonomiky a jihokorejská „motivace“ vytvořily na severu a jihu zcela odlišné národohospodářské soustavy, jinak strukturované společnosti i jinak fungující politické systémy. Oběma systémům vlastní „obrana korejských státních zájmů“ nemusí být nazývána strachem před cizinci, uzavíráním se do obsoletního komunistického politického pořádku. Má však obdobné důsledky projevující se vytvářením mohutného vojenského potenciálu, udržováním bezpečnostních sil v permanentní pohotovosti, hledáním „paternalistického modelu“ zahraniční politiky a participací na „strategických hrách“, někdy velmi riskantní povahy (viz např. zneužívání mezinárodního terorismu nebo neaktuálnější „war game“, jejímiž hlavními aktéry jsou jaderné zbraně).²¹

Nejen politologové a političtí komentátoři současné situace, ale někdy i politici si však kladou zásadní otázky: *Dnes, kdy je severokorejský režim zdánlivě stabilní, existuje na jihu liberální demokracie? Je „sedmá republika“, vzniklá z všeobecných voleb v roce 1992, skutečně demokratická? Souvisí rychlý ekonomický růst v posledních pětadvaceti letech s demokracií? Je omezená, „řízená demokracie“ hlavním důvodem úspěšného ekonomického růstu?*

Jedna z nejnovějších studií se snaží na uvedené otázky najít odpověď právě v souvislosti s úspěchy jihokorejské ekonomiky při adaptaci severoamerických technologií a japon-

ského politicko-ekonomického pořádku. Její autor John Chung Hwan Oh upozorňuje na zajímavou skutečnost, že se po skončení studené války stalo téměř módou odsuzovat řízenou ekonomiku a všechny její vady jako např. nadměrnou centralizaci autority, centrální plánování, znárodňování, společenské vlastnictví, kontrolu cen a různé kontrolní mechanismy. V této souvislosti se zmiňuje o relativně nové studii Susan L. Shirkové, která tvrdí, že Čína se dnes stala třetí největší světovou národohospodářskou soustavou s nejrychlejším ekonomickým růstem v posledních třech letech a že provádí úspěšné ekonomické reformy, aniž mění základní principy komunistické vlády, zatímco sovětský pokus o zcela zásadní změnu systému způsobil chaotický rozvrat. Za hlavní důvod tohoto vývoje považuje skutečnost, že starší čínské politické instituce byly mnohem pružnější a schopnější proměny než ty, které nově vznikaly v Sovětském svazu.²²

Také impozantní ekonomická proměna Korejské republiky se udála zejména v letech vlády autoritativních vojenských režimů (1962–1987), kdy kromě rychlého růstu ekonomiky (průměrný roční přírůstek hrubého domácího produktu byl 8,4 %, v roce 1988 dosáhl dokonce 15 %) a mimořádného zvětšení objemu zahraničního obchodu došlo i k extenzivní urbanizaci.

V roce 1969 žilo ještě asi 28 % všech obyvatel ve městech, nyní je to už asi 70 %; 92 % populace lze považovat za vzdělané a více než 60 % lidí je mladších 30 let; 70 % obyvatel se v roce 1988 považovalo za příslušníky „střední třídy“.

Teprve po záměně vojenského režimu civilním vznikají nové odborové organizace, studentská hnutí a aktivity. Začíná se šířit přesvědčení, že na konci 20. století to bude „střední třída“, která ve spojení se studentskými aktivisty provede zásadní proměnu vojenského autoritativního režimu v demokracii.

Zdá se, že v Koreji mají pravdu ti, kteří příliš nezdůrazňují pojem demokracie konvenující Popperově tezi, že jde „o vládu zákona, který vytváří možnost nekrvavé změny vlády pomocí volební většiny“, a že „demokracie je soubor institucí, které dovolují občanům kontrolovat svou vládu, a to, co právě dělá a o čem předpokládali, že bude dělat, a pro něž je den voleb soudným dnem“, ale spíše, že „to, co demokracie potřebuje, je institucionalizace procesu soutěžení, v němž si lidé vybírají své vůdce“.²³ Domnívají se tedy, že na demokracii je třeba si vydělat a že v Koreji bylo již tohoto nezbytného bohatství dosaženo.

Mezi protagonisty takové demokracie nepatří radikální studentské skupiny, které zvedly prapor odporu proti současné vládě a snad jen náhodou právě při příležitosti pohřebních obřadů v KILDR.

Ještě v roce 1967 se jen 30 % jihokorejských studentů domnívalo, že západní demokracie je vhodná pro Koreu. Avšak 43 % schvalovalo ideu národního státu a chtělo se učit od jiných lidí, národů a států jak uvažovat o politice (47 %). A stejný počet odmítal možnost importovat luxus a marnivost. Kdyby bylo možné emigrovat, nejvíce studentů by odešlo do Latinské Ameriky (26 %). Celých 82 % si myslelo, že náboženská výchova je nepostradatelná pro život, ale jen 4 % považovaly náboženství za nejvyšší prioritu při výchově svých dětí. O pět let později již tyto univerzitní studenti (ovšem v postavení vysokoškolských profesorů nebo novinářů) považovali za nejdůležitější úkoly korejského státu:

- modernizaci a industrializaci,
- dlouhodobé ekonomické plánování,
- modernizaci zemědělství.

Přitom nedůvěřovali v řádné rozdělování úspěchů industrializace. Předpokládali, že dojde k rozpadu sociálního pořádku a že hlavním problémem nově transformované společnosti bude korupce. Osobní svobody jim připadaly nezabezpečené a podle jejich názoru je třeba lépe chránit lidská práva, spravedlnost, pořádek a „přehlednost účtů“.²⁴

Podle výsledků výzkumu veřejného mínění, provedeného v roce 1975, si asi 54 % Korejců myslelo, že nelze dosáhnout demokracie bez bohatství a hospodářské prosperity, že chudoba je nejhorší nemocí současné společnosti a že ji zavinil špatný sociálně-ekonomický systém. Asi 24 % se domnívalo, že nerovnost mezi bohatými a chudými není správná. Více než polovina dotazovaných považovala slovo vlast za totožné s nacionalismem

a 10 % se domnívalo, že by Korea (bez rozlišení, zda jde o severní nebo jižní) měla být rozhodující politickou silou současného světa.²⁵

Ještě po roce 1985 byla teorie ekonomického růstu spojována výhradně s přijetím japonského politicko-ekonomického modelu a se vznikem dže-bol jako nové formy podnikatelské, obchodně-finanční jednotky, která přijala a adaptovala tradiční principy korejského myšlení a sociálního pořádku. Avšak při porovnání korejských dže-bol a japonských keiretsu provází v politickém myšlení občana modernizovaného státu stálý protijaponský resentiment, jenž je zcela jasně zřejmý i ze srovnání následujících pozitivních prvků japonské a korejské sociální skutečnosti.²⁶

Stát	Korea	Japonsko
Sociální organizace	Velká rodina Horizontální kultura (dějiny národa) Rovnostářství	Malá rodina Vertikální kultura (dějiny vládařů) Aristokratismus
Kultura	Kultura štětce a pera Kultura vzdělanosti Obrana	Kultura meče Kultura válečníka Agresivita
Hodnoty	Nespravedlnost jako zdroj krutosti Člověk je nebe	Správná cesta, principy Bůh je nadřazen člověku

Studentští aktivisté devadesátých let přicházejí s jinými politickými požadavky než jejich generační předchůdci. Hrůzy korejské války jsou pro ně zkušenostmi jejich otců a někdy i dědů. Nemají žádnou bezprostřední zkušenost s komunismem, protože i čínskou agresivní politiku 60. a 70. let znají jen ze školního dějepisu. Východoevropská zkušenost je jim nesdělitelná, protože ji jednak redukuje na ruskou politiku (nikoli sovětskou), která je v Koreji relativně populární (byla tradičně protijaponská), jednak jim ji symbolizuje „malý velký muž“ české politiky, Václav Havel, vnímaný ovšem zcela iracionálně, tj. jako symbol politické jednoduchosti a prostomyslnosti, která dokáže čelit rafinovaným politickým šarádám supervelmocenských strategií.

Jejich svět je jednouše dešifrovatelný, ale to neznamená, že je jednoduchý. Skoro všichni vyrostli ještě v téměř rurální Koreji a byli svědky skoku do sofistikované industrializace. Jejich jedinou politickou zkušeností je kritika americké vnitřní a zahraniční politiky. Spojené státy jsou pro ně počátkem a koncem všech špatností současného světa. Od února do srpna 1994 v nepřetržitém sledu demonstrací projevovali svůj politický nesouhlas, ale šlo jim jen o dva problémy Korejské republiky:

- ratifikaci Uruguajského kola GATT,
- sblížení a spojení obou korejských států.

V prvním případě jde o charakteristický problém v protekcionistickém prostředí zrozeňného ekonomického úspěchu. Radikální a kolektivističtí studenti žádají zachování statu quo, jenž je stabilizovaný právě díky politické angažovanosti Spojených států a ekonomickému úspěchu Japonska v celém Tichomoří. *Zrušení ochrany vnitřního trhu* pravděpodobně způsobí rozvrat korejského zemědělství, na němž je dnes závislých asi 16 % obyvatelstva ve srovnání s 65 % před 30 lety. Tato změna je však spíše psychologická, protože cenu zemědělské půdy asi neovlivní, ale její nákup a prodej bude častější. Jakým způsobem se životního stylu běžného Korejce dotkne import potravin jen z oblasti APEC (právě třeba z obdivované Číny), se však dá odhadnout docela přesně. Zůstává ovšem otázkou, zda odstranění dosud rozsáhlých investic do zemědělství nebude nahrazeno jinou investiční politikou, která změní korejský venkov.

Mnohem závažnější je tlak studentů na vládu v *otázce vztahů obou korejských států*. Jsou totiž přesvědčeni o tom, že rozdělení Koreje způsobili „imperialisté“, tj. Spojené státy a Sovětský svaz, které k tomu vedly výhradně velmocenské zájmy. Oběti korejské války jsou přičítány nejen severokorejské „chybné kalkulaci“ v momentu jejího vyhlášení, ale především Spojeným státům, které tohoto konfliktu využily k rozšiřování své zájmové oblasti v Asii. Kim Ir-sen je sice opatrně nazýván „válečným zločincem“,²⁷ ale především je považován za obratného *korejského* politika, který nejen přežil Stalina, Mao-Cetunga, několik sovětských generálních tajemníků a amerických prezidentů, ale svým „obratným“ manévrováním s atomovým deterentem učinil Korejský poloostrov středem politického zájmu světa.

Tato interpretace „korejských národních zájmů“, doprovázená folklorem studentských hnutí (průvody, táborové řečníci, skandování hesel, pálení amerických vlajek, štíty a helmami ozbrojené speciálně cvičené policisté, slzný plyn a červená barva stříkaná z helikoptér), je z našeho pohledu trochu chaotická. Avšak v okamžiku, kdy si uvědomíme, že studentské demonstrace jsou jedním z mála (ne-li jediným) projevem občanské aktivity, stává se pro nás zajímavější. Každá demonstrace může být totiž inspirována nebo zneužívána určitými politickými skupinami, které však nezveřejňují své politické požadavky, ale zakrývají je mlhou studentského radikalismu. Také odpověď vládních autorit je neméně nejasná, a to, co sledujeme jako útoky proti studentským aktivistům a proti univerzitám, je jen částí dialogu s opozicí.²⁸

Konečně posledním, podobně nejasně srozumitelným aktem je okázalá *propagace korejské účasti na vytváření APEC*. Korejský ministr zahraničních věcí Hang Su-džu definoval zahraniční politiku své země a její cíle následovně:

– akceptování pozitivních výsledků mezinárodní politiky v roce 1993, tj. Uruguajského kola GATT, vzniku multirasové vlády v Jižní Africe, smíru mezi Izraelem a Palestinci a vysoké ocenění prvního summitu zemí APEC v Seattlu (1993);

– Uruguajské kolo GATT je pak považováno za počátek participace Korejské republiky na nové ekonomické politice nejen v oblasti Pacifiku a za počátek „globalizace s vnitřními státními hranicemi“ až do doby vzniku velké mezinárodní pospolitosti;

– APEC jako největší projekt nadcházejícího století by měl být rozšířen i o nový bezpečnostní systém, který by odstranil dosavadní faktický bezpečnostní monopol USA v pacifické oblasti. Jeho modelem by měla být smlouva o bezpečnosti a spolupráci, jak se postupně vyvinula z původně ekonomického a kulturního fóra ASEAN;

– jedině na základě těchto předpokladů je možné zajistit realizaci krátkodobých cílů zahraniční politiky Korejské republiky, kterými jsou:

- 1) stabilita severokorejského režimu,
- 2) uzavření dohody o jaderných programech na Korejském poloostrově,
- 3) integrace Korejské lidovědemokratické republiky do globálního a regionálního pořádku.²⁹

Odmyslíme-li si profesionální vyjadřování a uvědomíme-li si, jaké iluze je možné do projektu APEC vložit a s jakými předpoklady Korejská republika ke své budoucnosti může přistupovat, musíme celou záležitost posuzovat s mimořádnou vážností. Nejen proto, že by nás srovnání s politickými systémy ostatních účastnických zemí dovedlo k dalším nezodpovězeným otázkám.

Samuel P. Huntington se rozhodně mylí ve své vizi budoucnosti, zejména pokud jde o její konkrétní podobu. Ale pravdu má v jiné věci: možnosti konfliktů nejvíce provázejí překotný politický nebo ekonomický vývoj; války nebo konflikty obvykle vznikají spíše z omylů než z racionálních a přesných propočtů.

¹ Nejnovějším a typickým příkladem takového postupu je kompilativní práce Jaroslava Krejčího *Civilizace Asie a Blízkého východu, náboženství a politika v souhře a střetání*. Její autor nedefinuje ani náboženství, ani politiku, což mu umožňuje domýšlet jakýkoli pojem prakticky bez omezení. Viz Krejčí, J.: *Civilizace Asie a Blízkého východu, náboženství a politika v souhře a střetání*. Karolinum, Praha 1993.

² Za základní a stále ještě aktuální literaturu k tomuto problému považují např.: Almond, G. A., Powel, G. B., Jr.: *Comparative Politics: System, Process, Policy*. Little Brown, Boston 1978. Blondel, J.: *An Introduction to Comparative Government*. Praeger, New York 1969. Deutsch, K. W.: *Nervy vlády*. Svoboda, Praha 1971. Holt, R., Turner, J. (eds.): *The Methodology of Comparative Research*. Wiley, New York 1970. Przeworski, A., Teune, H.: *The Logic of Comparative Social Inquiry*. Wiley, New York 1970. Huntington, S. P.: *The Clash of Civilizations? Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 3/1993, s. 22–49.

³ Jedním z příkladů je diskuze o eurocentrismu, regiocentrismu a javacentrismu v chápání indonéských dějin (jako dějin indonéského národa, nikoli dějin indonéského souostroví), která proběhla v polovině 50. let 20. století. Tehdy se argumentovalo i názory nizozemských historiků, sociologů a literárních vědců z třicátých let (např. C. C. Berga, B. Schrieka a F. W. Wertheima).

⁴ Dokladem pro tato tvrzení jsou např. práce českých arabistů mladší i starší generace, z nichž bez nároku na úplnost uvedu alespoň Karla Petráčka, Ivana Hrbka, Jaroslava Veselého, Adélu Křikavovou a Luboše Kropáčka. V této souvislosti bych se měl zmínit rovněž o Harrym J. Bendovi. Viz např. Benda, H. J.: *Non-Western Intelligentsias as Political Elites*. *The Australian Journal of Politics and History*, 1960. Viz rovněž Benda, H. J.: *The Structure of Southeast Asian History: Some Preliminary Observations*. *Journal Southeast Asian History*, 1962. Viz též *Continuity and Change in Southeast Asia*. *Collected Journal Articles of Harry J. Benda*. Yale University Southeast Asia Studie, No. 18, New Haven 1972.

⁵ Již od 60. let 20. století, kdy došlo k první velké krizi nových států, které se emancipovaly na koloniálních metropolích, se mezi politiky i politology objevuje myšlenka, že největším úspěchem kolonizace byla právě idea národního osvobození, která vnesla do asijských a afrických společností dosud neznámé pojmy, jako je demokracie, občanství a občanské svobody, sociální spravedlnost, rovnost před zákonem atd. Takoví politici jako Kwame Nkrumah nebo Sukarno, ale i Néhrú, byli Mao Ce-tungem považováni za „europeizované“, tj. nepůvodní představitele národních hnutí.

⁶ Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC) vzniklo jako fórum pro pořádání pravidelných diskuzí o regionálních otázkách obchodní a ekonomické spolupráce již v roce 1989 iniciativou členů ASEAN (Brunei, Indonésie, Malajsie, Filipín, Singapur a Thajsko), snad s původním záměrem angažovat USA a Japonsko v regionální politice. Jejími členskými státy po listopadu 1994 jsou: Austrálie, Brunei, Čína, Filipíny, Hongkong, Chile, Indonésie, Japonsko, Kanada, Korejská republika, Malajsie, Mexiko, Nový Zéland, Papua–Nová Guinea, Singapur, Thajsko, Tchaj-wan, USA.

⁷ Velká východoasijská sféra společné prosperity (Great East Asia Co-Prosperity Sphere – GEACPS) byla politicko-ekonomická ideologie ospravedlnění japonského imperiálního výboje, jehož cílem bylo ovládnout většinu kontinentální a ostrovní východní Asie v době druhé světové války. Tento termín občas používají novináři k ironické charakteristice vlivu japonského hospodářského modelu na asijské ekonomiky.

⁸ „Pacific Century“ ve smyslu „tichomořské 21. století“ se původně, tj. již v 80. letech, používal jako termín, jehož smyslem bylo propagovat v USA myšlenku, že budoucí prosperita je spojena s růstem a rozvojem ekonomiky východní Asie a že obchod v pacifické oblasti bude v budoucnosti určujícím trendem celosvětové ekonomiky.

⁹ Viz Zbořil, Z.: *Nová úloha Spojených států ve světové politice*. Mezinárodní politika, 11/12/1993.

¹⁰ Srovnání politických a ekonomických možností zemí sdružených v NAFTA, EU a APEC viz Borthwick, M.: *Pacific Century: The Emergence of Modern Pacific Asia*. Westview Press, San Francisco–Oxford 1992. K významu pro českou zahraniční politiku viz Zbořil, Z.: „Východní strategie“ československé zahraniční politiky. *Respekt*, 9/1990.

¹¹ *The Korea Times*, 31. 8. 1994.

¹² Sdružení států jihovýchodní Asie (Association of South East Asian Nations – ASEAN) vzniklo v roce 1967 spojením nekomunistických států za účelem snižování napětí v oblasti jihovýchodní Asie (bylo to v letech vietnamské války) s cílem podporovat ekonomickou spolupráci zakladatelských zemí: Brunei, Filipín, Indonésie, Malajsie, Singapur a Thajsko. Za „malé draky“ je považováno Thajsko, Malajsie a Indonésie.

¹³ „Asijskými tygry“ jsou nazývány Hongkong, Korejská republika, Singapur, Tchaj-wan. Srov. Lee Chang-sup: *Internationalization – Much Word, Less Action*. *The Korean Times*, 2. 11. 1993, s. 17.

¹⁴ Zpráva (komentář) Mainiči Šimbun hovoří o stále ještě tajné 100 stránkové zprávě japonského Ministerstva zahraničních věcí z roku 1969, nazvané *Předběžné priority japonské zahraniční politiky*. Viz *The Argus*, 1. 9. 1994, s. 5. Viz též *Japanese Military Seeking Its Own Spy Satellites*. *The Korean Times*, 9. 9. 1994, s. 5.

¹⁵ Nově industrializované země (Newly Industrialized Countries – NICs) je v současné době běžně používaný termín k pojmenování států východní Asie, které dosáhly vysokého stupně „nové“ industrializace v souvislosti s obdobným vývojem v USA a v Japonsku. Je pro ně charakteristická schopnost rychlé obnovy domácích zdrojů, efektivnost ve světové ekonomické soutěži, schopnost rychle měnit výrobní programy a zavádět nové technologie. Lze říci, že v podstatě jde o všechny země východní Asie s výjimkou Filipín a za nový stát podobného typu je považováno i Mexiko. Čínská „oprava“ tohoto pojmenování – nově industrializované ekonomiky (Newly Industrialized Economies – NIEs) – vychází z předpokladu, že Tchaj-wan a Hongkong nejsou státy s vysokou technickou úrovní, ale jen „industriální kolonie“ a navíc „odpadlé provincie“ Čínské lidové republiky.

¹⁶ Srovnání NAFTA, EU a APEC viz Borthwick, M.: cit. dílo. Zejména je charakteristická skutečnost, že se často hovoří o ekonomických problémech regionu jazykem vojenských strategií a podobná srovnávání mají proto jednoznačně ideologický podtext; zdůrazňují se přednosti jednoho regionu nebo sdružení před druhým a zájem o „soutěživost“ je vlastně zájmem o potenciální konfrontaci.

¹⁷ S ohledem na dosud pasivní vztah Indie k zemím APEC a k její tradiční orientaci na autarkní národní hospodářství není často tento problém analyzován. Srov. Borthwick, M.: cit. dílo.

¹⁸ Viz Ho-min Sohn: *Intercultural Communication in Cognitive Values: Americans and Koreans*. In: Ki-Hong Kim (edit.): *Language and Culture*. Hyung-Seoul Publishing, Soul 1994, s. 185.

¹⁹ Viz Chong Sun-mok: The Image of Man in the Korean Traditional Culture. Kwang Jang, 12/1980, s. 20–23. Cit. dle Kim Jae-un: The Koreans: Their Mind and Behavior. Kyobo Book Centre, Seoul 1991, s. 55.

²⁰ Yun T'ae-rim: The Koreans: The Structure of Their Mind. Hyonamsa, Seoul 1971, s. 34. Cit. dle Kim Jae-un: cit. dílo.

²¹ Z množství aktuálních komentářů a informací k tomuto tématu viz např.: Desmond, E. W.: If shooting starts, who will win? A secret Pentagon study in 1991 gave a shocking answer... Time, April 4, 1994, s. 18–21. McAllister, J. F. O.: The Korea Threats of War. Tamtéž, s. 14–16. Desmond, E. W.: Kim Il Sung's Money Pipeline. Tamtéž, s. 16–17. Galloway, J. L., Auster, B. B.: The Most Dangerous Place on Earth. U.S. News & World Report, June 20, 1994, s. 40–56. Walsh, J.: A World without Kim. Time, July 18, 1994, s. 13–15. Chua-Eoan, W. G.: Kim Jong Il: Now It's His Tune. Tamtéž, s. 16–17. Nelan, B. W.: Down the Ricky Path. Time, June 13, 1994, s. 12–14. Pak Suk Kim: Will North Korea Blink? Matter of Grave Danger. Asian Survey, Vol. XXXIV, No. 3, March 1994, s. 258–272.

²² Viz John Chung Hwan Oh: The Future of Democracy and Economic Growth in Korea. Korea Observer, Vol. XXV, No. 1/1994, s. 47–63. Zde je na straně 56 citována Shirk, S. L.: The Political Logic of Economic Reform in China. The University of California Press, Berkeley 1993, s. 1–9.

²³ Cit. dle Johnson, Ch.: Democratic Theory and South Korea: Does Economic Development Contribute toward the Democratization Process? Association for Asian Studies, Washington 1989, s. 1–3.

²⁴ Viz Kim T'ae-gil: The Values of the Korean College Students. Ilchogak, Seoul 1967. Viz též Yi Yong-ho: A Study of the Values of the Korean People. Ilchisa, Seoul 1975. Cit. dle Kim Jae-un: cit. dílo.

²⁵ Viz Kim Jae-un: cit. dílo, s. 90.

²⁶ Viz Kim Yong-un: The Japanese and Koreans. Purigip'pun Namu, Seoul 1981. Viz též Kim Yong-un: The Koreans and Westerners: The Psycho Prototype. Seade, 1/1977, s. 122–134. Viz rovněž Kim Yong-un: Today's National Psychic Structure Reflected in the Newspapers. Ilchisa, Seoul 1982.

²⁷ Viz Yoon Sung-il: Mr. Deadline. The Argus, 1. 9. 1994, s. 7.

²⁸ Viz několik článků ve studentském časopise The Argus z léta 1994: Won Kyoung-hee: Struggle for Social Development. Lee Seung-hwan: On Problem of Heavy-handed Rule: Partial Ideology Lead Our Society Confused. Song Chon-won: Kim Regime Reveals Anti-unification Currency. Srov. též Desmond, E. W.: Kim's Change of Tune. Time, September 12, 1994, s. 32.

²⁹ Projev byl přednesen na setkání ministrů zahraničních věcí zemí APEC v Bangkoku dne 25. 6. 1994. Jeho plné znění bylo uveřejněno v The Argus, 1. 9. 1994.